

Dominacja trojaka

ekspansji terytorialnej, kontrreformacji i sporów władcy z poddanymi. To także czas przemian w polskiej gospodarce. Kończąca się koniunktura na zboże oraz spadek wartości pieniądza prowadziły do perturbacji gospodarczych i dewaluacji pieniądza. Tego zaś bito dużo, zarówno co do ilości, jak i rodzajów.

Polskie trojaki, ale również szóstaki i orty, ze względu na wysoką jakość oraz szerokie kontakty handlowe polskich kupców były chętnie przyjmowane w wielu krajach. Zwłaszcza ulubione już w XVI wieku, stały się trojaki, na Węgrzech zwane dutkami. Moneta ta była na tyle popularna, iż w różnych krajach zaczęto ją naśladować – w lennej Kurlandii, Legnicy, Brandenburgii, na Śląsku, Węgrzech i w Siedmiogrodzie. Wyjątkowo wiele

Przez pierwsze kilkanaście lat rządów Zygmunta III srebrne monety emitowane były według ordynacji z 1580, a złote z 1528 roku. Uruchomiono kilka mennic koronnych i miejskich. Co charakterystyczne, na monetach umieszczano tak inicjały, jak i herby lub znaki podskarbich, zarządców mennic, dzierżawców oraz mincerzy. Z tego powodu pod koniec XVI wieku, zwłaszcza na rewersach trojaków, zapanał niezwykle zamęt ikonograficzny. W 1598 roku nakazano, aby na monetach wybijano, oprócz herbu królewskiego, Rzeczypospolitej oraz podskarbiego, jedynie literę wskazującą na nazwę miasta, w którym znajdowała się dana mennica. W tym czasie najczęściej emitowano drobnych monet – głównie szelągów i trojaków.

znalezisk polskich monet pochodzi z terenów Bałkanów oraz Turcji, co świadczy o powiązaniach handlowych.

Gdańsk – Chłżańsk

Główną arterią komunikacyjną dawnej Polski była Wisła i jej dopływy. Spławiane towary trafiały przede wszystkim do ludnego i bogatego Gdańska, przez który przechodziło aż ok. 80 proc. polskiego eksportu. O wyjątkowej pozycji miasta decydowało korzystne położenie handlowe oraz liczne przywileje, udzielane przez polskich władców.

Kupcy gdańscy organizowali handel zbożem, które transportowali do swe-

go miasta, a następnie sprzedawali głównie kupcom z Holandii. Polska szlachta z zazdrością patrzyła na bogactwo Gdańska, złośliwie nazywając go Chłzańskiem. Mimo to handel kwitł.

A3, . 680 (G+ (E92 (, 4 (3. 17 ((2 < (5 +, 5 B36*2,

Miasta, porty i jarmarki

U progu epoki nowożytniej szlachta uzyskiwała nie tylko kontrolę nad chłopami, ale także zapewniła sobie przewagę nad mieszczaństwem. Ustawy sejmowe zabraniały mieszczanom kupowania i posiadania majątków ziemskich. Niekorzystne skutki miało ustanowienie tzw. taks wojewodzińskich, czyli maksymalnych cen na produkty

rzemieślnicze. Jednocześnie szlachcie i duchowieństwu zezwolono na bezcłowe wywożenie i wwożenie do Polski produktów na potrzeby własnego gospodarstwa. Prowadziło to do nierównej konkurencji pomiędzy szlachtą a mieszczaństwem oraz zubażało kraj o dochody z utraconych cef.

Pomimo tych niekorzystnych zmian niektóre miasta w XVI stuleciu nadal się rozwijały. Dotyczyło to głównie tych, które dzięki korzystnemu położeniu prowadziły handel zbożem – Kazimierza Dolnego, Torunia czy Elbląga. To ostatnie było ważne również dlatego, że funkcjonował tam kantor angielskiej Kompanii Wschodniej, dzięki czemu Toruń stał się głównym importerem angielskiego sukna. Inne jak Lublin, Lwów czy Kamieniec Podolski, pośredniczyły w handlu ze wschodem oraz w eksporcie wołów na Zachód.

Ważnym przywilejem udzielanym miastom było prawo organizowania targów i jarmarków, pośród których można wyróżnić: zbożowe (np. w Krakowie, Sandomierzu, Kazimierzu Dolnym, Płocku i Toruniu), zwierzęce (m.in. w Jarosławiu i Przeworsku) i to-

warowe (m.in. we Lwowie, w Łucku, Grodnie, Wilnie, Lublinie, Poznaniu).

W Rzeczypospolitej przeważały miasta małe, w których mieszkańcy prócz rzemiosła i handlu zajmowali się rolnictwem. Z czasem następujący kryzys gospodarczy doprowadził do jeszcze większej agraryzacji miast.

Wielkie piece i kołowrotki

W XVI wieku wzrastała liczba i specjalizacja cechów. Jednocześnie ze względu na wprowadzane przez nie ograniczenia coraz więcej rzemieślników pracowało poza miastami, a tym samym

%5C:8?, 2; 150 ? +70, D(De Re Metallica libri XII, (: :689:=(G, 68. 0; 9 (A. 80*630

poza cechami. Wprowadzano również unowocześnienia technologiczne, np. w górnictwie i hutnictwie zaczęto stosować koło wodne, a w sukiennictwie kołowrotek z napędem nożnym.

W Wielkopolsce pomyślnie rozwijało się sukiennictwo. Nie bez znaczenia był fakt, że osiedlali się tam uciekający przed wojną trzydziestoletnią tkacze ze Śląska. Wytwarzali oni sukno wyższej jakości. Natomiast na Mazowszu rozwijała się produkcja tańszego sukna typu „polskiego” (głównym ośrodkiem był Wyszogród), przeznaczonego na rynek lokalny. Na przełomie XVI i XVII wieku powstawał w Polsce tzw. nakładczy system produkcji. Polegał on na tym, że kupiec-nakładca dostarczał rzemieślnikom-producentom materiałów, z których ci wytwarzali dane produkty.

C, */A*/(8(2:, 8>9:>*75A 763920, . 6 40, 97*?(E9:=()>0 +; J> ; +70(0 3; +56H*0 50, 763920, 1. % 40(9:(*/ 76468920*/ 0 =0, 326763920*/ +; J> 786*, 5: 9:(56=030 N0, 4*>. %, =9*/6+50*/ 786=05*1(* / 78?, =(J(30 ; 9050. M0(9:(?(40, 9720=(06 : (2J, 97686 @>+F=, *?> 97, *1(30?; 1A*>*/ 90C = / (5+3; ?, =9*/6+, 4 O840(5, 2:F8>*/ 5(1=0C29?, 92; 7092()>0=, L=6=0, 0 K(40, E*; P6+639204. P6=>J, 17(568(4 (L=6=(= 1618 862;

Kipper & Wipperzeit

Od ok. połowy XVI wieku w Rzeszy działały dziesiątki nielegalnych mennic. Ich właściciele czerpali pokaźne zyski bijąc fałszywe monety, zwłaszcza drobne. Jednocześnie zmniejszyło się wydobywanie srebra w tamtejszych kopalniach, a ceny towarów rosły. Remedium było jedno – pogarszanie pieniędzy. W tym celu również przetapiano lepsze, niemieckie monety, jak również te sprowadzane z Polski. W końcu monety robiono głównie z posrebrzanej miedzi. Potrzeby władców niemieckich w związku z wojną trzydziestoletnią, pogorszyły tylko sytuację. Powodowało to wzrost ceny monety grubej wyrażonej właśnie w owym spodlonym pieniądzu. Apogeum okresu Kipper und Wipper przypadło na lata 1619 – 1622. Wówczas cena talara w groszach wzrosła w Niemczech z ok. 33 do 300 groszy! W roku 1623 przeprowadzono reformę, która ustabilizowała sytuację monetarną.

M%615 (:8= (, 70, 50A+? +86J, 1, , 8?, 40, H3502, 2; 70, * 0 =0, H50(2 ; =(J50, 30*?AL.
K(8>2(:; 8(50, 40, *2(? &\$II =0, 2; .

Pomyślny okres odnotowało także hutnictwo i metalurgia – głównie w Zagłębiu Częstochowskim i Staropolskim. Wiele było zamówień dla wojska. Np. za Stefana Batorego uruchomiono w Ryjewie koło Malborka odlewnię kul działowych, a za Zygmunta III wielkie odlewnie dział nad rzeką Bobrą w Zagłębiu Staropolskim. Większa część polskiego hutnictwa opierała się na przestarzałej technologii. Przełomem było zastosowanie tzw. wielkich pieców przez Włochów Jana Hieronima Cacciego oraz Jana Gibboniego, którzy w Bobrze (1613) i Samsonowie (1641) rozpoczęli produkcję zbrojeniową. W Zagłębiu Staropolskim (1610 – 1620) wielkie piece założył również marszałek wielki koronny Mikołaj Wolski. Specyfiką działalności tych pieców była ich krótka żywotność. Powodem były szybko wyczerpujące się zasoby drewna, używanego jako paliwo.

Wizerunek y szacunek mynir

Od końca XVI stulecia polski system monetarny zaczął przeżywać kryzys. Po pierwsze zmniejszały się zyski z eksportu. W roku 1580 nastąpiło pierwsze załamanie cen zbo-

zboża osiągnął swoją maksymalną powierzchnię. Jednak ze względu na rosnący wymiar pańszczyzny oraz ograniczenie inwestycji i nawożenia zaczęły spadać plony. Sytuację w rolnictwie pogarszał ochładzający się wówczas klimat. Jednocześnie nadal dużo wydawano na importowane towary luksusowe, co prowadziło do odpływu srebra za granicę.

Cechą specyficzną nowożytnego pieniądza był bimetalizm – monety bito w oparciu o dwa kruszce. Ze względu na przywóz do Europy wielkich ilości amerykańskiego srebra, w XVI wieku rosły ceny złota. Sytuacja zmieniła się pod koniec tego stulecia wraz ze spadkiem tych dostaw. W Polsce srebro drożało wobec złota w latach 1580 – 1590 oraz 1608 – 1620. Wobec tego zwiększała się produkcja monet złotych. Natomiast w okresie drożenia srebra w pierwszych trzech dekadach XVII wieku przeprowadzono dewaluację pieniądza srebrnego. Ponadto relacje cen srebra i złota różniły się w Polsce i na Zachodzie, co dodatkowo destabilizowało system. W związku z tym kupcom zachodnim (głównie holenderskim) opłacało się wykupywać okresowo polskie talary za dukaty, gdy (zwłaszcza po roku 1627) srebro było u nas tańsze, a złoto droższe niż na Zachodzie.

Kolejnym czynnikiem negatywnie oddziałującym na polską monetę był zalew rynku złym pieniądzem bitym w Rzeszy. Antidotum na to było sporządzenie spisu zagranicznych monet o takich samych nominałach, ale gorszych od polskich. W roku 1600 Kasper Rytkier, zarządca mennic w Olkuszu i Lublinie, wydał w Krakowie broszurę pt. *Wi!erunek s!acunek m - nic ws!elakich cud!o!iem - skich, iako kt!re w Koronie Polskiej brane w dawane b d! mai".* Próbowano wyprzeć z obiegu gorsze monety, jednak bezskutecznie. W związku z tym w 1601 roku wszystkie mennice oprócz krakowskiej zostały zamknięte. Od roku 1604 kolejne or-

P68:; . (0 30: , =920 ' >. 4; 5: (III %(>?,
6+76=0(+ (1A*> = (8:6H*0 5 +; 2(:F=

za, a od początku XVII wieku skończył się ich wzrost w porównaniu z poprzednim stuleciem. Jednocześnie Zachód uniezależniał się od dostaw z Polski. W tym okresie areał upraw

Szwedzkie monety Zygmunta Wazy

Zygmunt III krótko zasiadał na szwedzkim tronie. Śladem po tym panowaniu są bite w mennicy sztokholmskiej talary, półtalary, marki, półmarki oraz wielokrotności i części öre. Na wszystkich tych monetach znajdowała się podwójna tytulatura Zygmunta – jako króla Szwecji i Polski. Po jego detronizacji rozpoczęły się wieloletnie wojny o odzyskanie szwedzkiego tronu. Ze zmagają zwycięsko wyszli Szwedzi, zajmując m.in. Inflanty z Rygą. Natychmiast uruchomili tam mennicę, w której bito szelągi z bardzo lichego srebra. Podobnie było w zajęтым Elblągu. Gustaw II Adolf rozpoczął tam produkcję drobnych monet łudzaco podobnych do polskich koronnych oraz gdańskich, ale ze znacznie gorszego srebra. Monety zalały sąsiedni Gdańsk oraz przedostawały się na pozostałe tereny Polski. Z tego też względu ich obieg został zakazany w Prusach i w Polsce. Sejm koronacyjny w 1633 roku uchwalił: &eb monet !#ej elbi\$skiej, r skiej i ins!ej cud!o!iemskiej do Pa\$stw nas! ch nie pr! jmowano ale j" gubiono i w nis!c!ano.

! ? =, +220, G8, ' >. 4; 5: (III 1(26
28F3(9? =, +220, . 6

dynacie mennicze systematycznie obniżały zawartość srebra w drobnej monecie. Był to konieczny zabieg, by zmniejszyć wywóz lepszego polskiego pieniądza za granicę, gdzie przebijano go na gorszy. Wkrótce dał się zauważyć brak drobnej monety i mennice uruchomiono powtórnie.

W 1614 roku do obiegu wprowadzono nową monetę – półtoraka (1,5 gr). Jednak zawierał on mało

srebra, bo o wartości jedynie nieco powyżej grosza. Ze względu na tę niską jakość kruszcu oraz łudzące podobieństwo do groszy cesarskich przy-

PFD:68(2
' >. 4; 5: (III

puszczać można, iż celem emisji było wyeksportowanie tego pieniądza do Niemiec i wykupienie za niego lepszej monety. Podobnie na użytek handlu ze Śląskiem wybijano w latach 1615 – 1618 tzw. 3-krucierzówki, które odpowiadały wartością półtorakom. Trzecim nowym rodzajem pieniądza były orty. Po raz pierwszy wyemitował je Gdańsk w roku 1608. Wyjściowo

O8: . + (E920 ' >. 4; 5: (III. P6*?A:26=6
465, : (: (7690 (+ (0(= (8:6HB 10 . 8,
? *?(9, 4 ?(H ; ?>92(0(= (8:6HB 17,
(7FI50, 118 . 8

posiadały wartość 10 groszy i tym samym stanowiły 1/4 talara.

W 1623 roku wydano ordynację, mającą na celu uporządkować system pieniężny poprzez kolejną dewaluację monety srebrnej. Wobec jej niepowodzenia oraz nasycenia rynku drobnym pieniądzem, 11 stycznia 1627 roku zakazano emisji drobnego pieniądza. Co warto podkreślić, wbrew potocznym wyobrażeniom to nie kryzys monetarny wywołał kryzys gospodarczy, ale odwrotnie.

Magnackie latyfundia

Z pogarszającą się od końca XVI wieku koniunkturą zbożową najlepiej radzili sobie magnaci. Łatwiej im było zwiększyć areał upraw na nie-

zagospodarowanych do tej pory ziemiach. Mieli także niższe koszty produkcji. Ponadto mogli własnym sumptem spławiać zboże do Gdańska, w którym z kolei taniej kupowali wiele towarów. Z czasem zaczęli również wykupywać mniejsze folwarki. Przełom stuleci jest więc czasem wzrostu wielkich latyfundiów magnackich. Nie bez znaczenia było przyłączenie do Polski po unii lubelskiej olbrzymich połaci Ukrainy, na których prowadzono akcję kolonizacyjną i gdzie wyrastały wielkie

Największa polska moneta ze złota

Wymiana handlowa z Europą Zachodnią owocowała napływem złota do Polski. Kruszc ten pozwalał bić dużo dukatów i ich wielokrotności. Wtedy właśnie wybito największą polską monetę o nominale aż stu dukatów. Ów złoty kolos wybito w Bydgoszczy w 1621 roku miał średnicę 69 mm oraz ważył 348,32 g! Tym samym stemplem wybito dukaty o mniejszych nominałach (40 – 90 dukatów). Ponieważ miały tę samą średnicę, odpowiednią wartość nadawano im poprzez zwiększanie grubości krążka. Twórcą tych wspaniałych monet był najwybitniejszy reprezentant mnieryzmu w polskim medalierstwie, Szwajcar Samuel Ammon, pracujący w mennicach w Gdańsku i Bydgoszczy. Ammon tworzył monety nie tylko z wielką dbałością o szczegóły i ozdoby, ale również bawił się formą. Oko uzbrojone w lupę dostrzeże na jego monetach ma-
lutkie daty i inicjały medaliera.

C? ., 8+20, 9:6+; 2(:6= (?06: (465, : (' >. 4; 5: (III

Moskiewska kopiejka królewicza Władysława Wazy jest świadectwem niezwykle dramatycznych wydarzeń, zarówno w historii Polski, jak i Rosji. W czasie wielkiej smuty pojawiali się uzurpatorzy, dążący do zdobycia moskiewskiego tronu. Kolejni samowładcy

5

Siła nabywcza monety polskiej
w czasach Zygmunta III Wazy

Towar lub robocizna	Rok 1600 (1590 w wypadku zarobków)	Rok 1630
Wół	10 – 14 zł	30 – 35 zł
cielę	3 – 4 zł	8 – 10 zł
Wieprz	3 – 4 zł	10 – 15 zł
Beczka śledzi	6 – 7 zł	20 – 26 zł
Korzec żyta lub grochu	35 gr	95 – 100 gr
Łokieć płótna	2 gr	5 gr
Kozuch	2,00 zł	5,00 zł
Buty	50 gr	160 gr
Murarz – dziennie	10 gr	20 gr
Cieśla – dziennie	8 gr	14 gr
Robotnik niewykwalifiko- wany – dziennie	3 gr	8 – 9 gr

sposób kryzys monetarny prowadził nie tylko do spadku stopy życiowej, ale również poprzez inwestowanie w ziemię osłabiał tempo życia gospodarczego.

Technika mennicza

Od początku XVI wieku rozpoczął się stopniowy proces mechanizacji

mennictwa. Było to konieczne, gdyż nowych, grubych monet talarowych nie udawało się dokładnie i głęboko bić stosując dotychczasową ręczną metodę. Mechanizacja dotyczyła zarówno bicia, jak i obróbki metalu, czyli odlewania stopu, walcowania blachy i w końcu przygotowania pasków lub krążków z których bito monety. Zaczęto więc

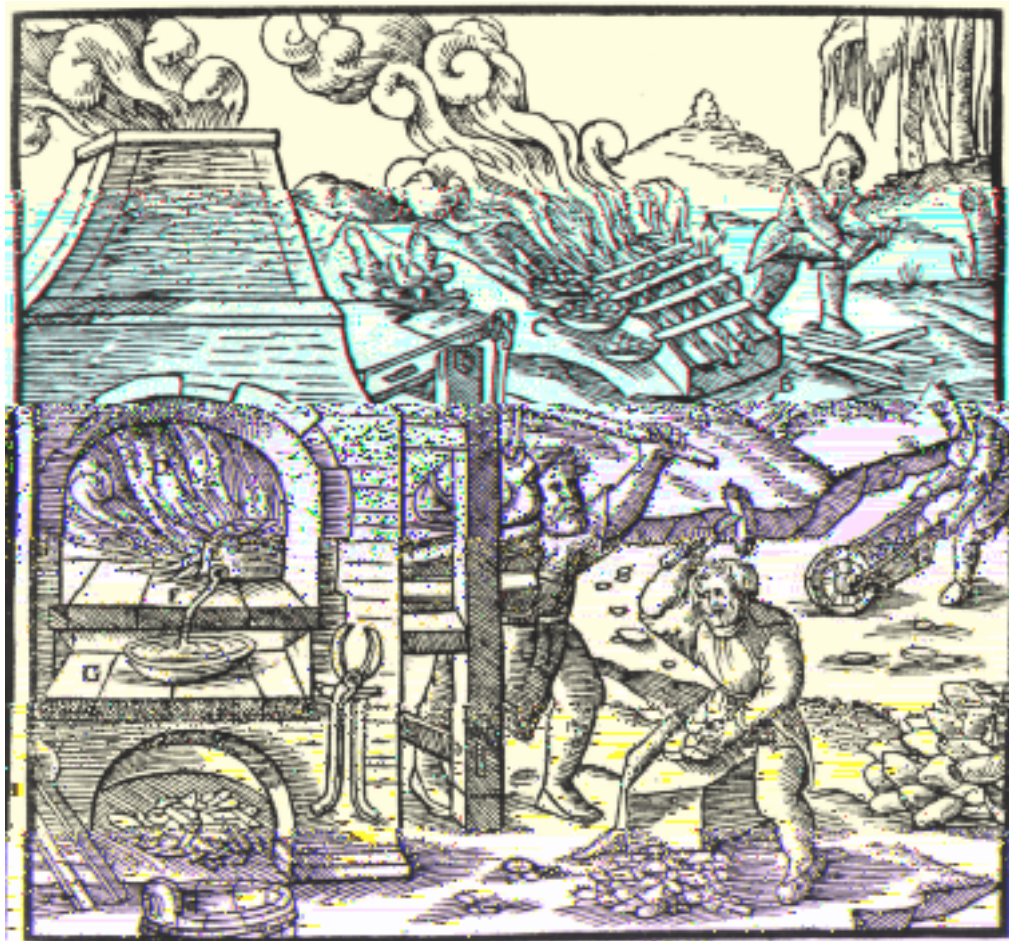
Talar bezkrólewia z 1632 roku

Niezwykle ciekawym numizmatem jest bity w Toruniu talar pochodzący z okresu bezkrólewia po śmierci Zygmunta III.

A = , 89: 159>. 50(28F3, =920, 0 5(709: DE#! P. O\$IDEBI" (BF. ?(7, =50); 8, =, 89: H, 8) "68; 50(0 5(709: MONE"A. NO\$A. A GEN". CI\$I". "HO #NEN!! (N6=(98,)85(465, : (40(9:("68; 50(

stosować kafar (zwany babą) – maszynę, w której po specjalnych pionowych prowadnicach podciągano liną młot, który następnie z dużą siłą spadał na krążek metalu ułożony między dwoma stemplami. Kolejnym niezwykle ważnym wynalazkiem była prasa walcowa. Urządzenie skonstruowane było w ten sposób, że srebrną blachę wkładano między dwa walce obracające się w przeciwnych kierunkach. Na walcach były wygrawerowane, a później osadzone, stemple – na jednym awersu, na drugim rewersu monety. W ten sposób stemple z walców wytłaczały wizerunek monety na blasze. Prasę najprawdopodobniej wynaleźli w podobnym czasie (tj. w drugiej połowie XVI wieku) Hans Vogler w Szwajcarii oraz Hans Stippl w Królewcu. Stosowano ją w polskim mennictwie od końca lat siedemdziesiątych XVI wieku.

Gruby Władysław IV

Długie panowanie Zygmunta III Wazy przyniosło Rzeczypospolitej masę różnorodnych typów pieniądza, zwłaszcza monet drobnych. Za jego następcy utrzymano w mocy uchwałę sejmową z 1627 roku, zakazującą bicia monety zdawkowej. W związku z tym emitowa-

Donatywy – podarek i symbol dumy

Donatywy miejskie produkowane w Elblągu, Gdańsku i Toruniu, są monetami wyjątkowymi. Ich nazwa wywodzi się od słowa dar (łac. *donum*). Bito je przez cały XVII wiek jako podarunek od wymienionych miast dla polskiego władcy lub ludzi z jego otoczenia. Najczęściej wytwarzano je ze złota, zdarzały się też srebrne. Na tych starannie wykonanych monetach umieszczano portrety władców, herby miejskie i często panoramy miast, w których wybito donatywy. Numizmaty wręczano monarsze podczas jego wizyty w mieście. Otrzymywali je także wpływowi dworzanie. W ten sposób zyskiwano przychyłność króla i ludzi z jego otoczenia. Niekiedy nie kłopotano się produkcją donatyw i na dary przeznaczano monetę obiegową.

%0(+>90(= I\$ %(? (= . J(5(M(: , 120

D65(:>=(G+(E92(%0(+>90(= (I\$? 1647 862; .
 , =, 89 78?, +9: (=0(7(568(4C G+(E92(:
 6)=(86=(50(,)8(4C, -69C, ?(); +6=C 40(9:(
 ? =>9: (1A*>40 =>9626 =0, J(40 26H*060F=
 0); +>52F= H=0, *20*/. N(50,)6920650, =0+6*?5
 /,)8(1920 5(709 J(/=, , 5(+63, :8?>4 (5> 78?, ? += (3=>
 /, 8) G+(E92(N(709 5(8, =, 890, : E& A\$ O ! OLIDO CI\$!"A!
 GEDANEN!! FIE I FECI" (' *?>9:, . 6 ?06: (40(9:6 G+(E92 2(?06 =>265(B)

no wyłącznie złote dukaty oraz talary, półtalary ze srebra wysokiej próby. Władysławowe talary charakteryzują się różnorodnością przedstawiania postaci monarchy, od władcy w zbroi i koronie, po ubranego w koronki i u fryzowanego eleganta z peruką na głowie zamiast korony. Monety te tworzone były już we wczesnym stylu barokowym. Zwłaszcza wyróżniają się tutaj piękne i niezwykle nowatorskie przedstawienia króla *en face*, a nie, jak dotychczas, z profilu.

Konsekwencją produkcji wyłącznie grubej monety była spekulacja polską walutą, którą skupowano i wywożono za granicę. Tym samym zamiast poprawy stosunków pieniężnych z Polski nadal odpływało srebro. Miała temu zaradzić m.in. reforma monetarna, która

'>. 4; 5: III ? J65A = G+(E92; . P6+*?(9 =0?>: 28F3, =920*/ 40, 1920, 4, 550*, 786+; 26=(0> :?=. +65(:>=>,
 2:F8,)>0> 76+(8; 52(40 +3(465(8*/> 68(? 3; +?0 ? 1, . 6 6:6*?, 50(

Bartosz Stefanczyk

Konkurs dla czytelników

Zapraszamy do udziału w konkursie wiedzy numizmatycznej.
 Na dziesięć osób, które udzielą prawidłowych odpowiedzi, czekają nagrody książkowe.

Pytania konkursowe:

Jak pospolicie na! wano banknot drukowane pr!e! Bank Emis jn w Polsce
 emituj"c pieni"d! w Generaln m Gubernatorstwie.
 Kt%r! ! polskich w#adc%w bili pieni"d!e !wane augustorami.

Odpowiedzi (z dopiskiem: konkurs „Polski pieniądz przez wieki” nr 5) prosimy nadsyłać do 15 września 2010 roku na adres:
Redakcja „Mówią wieki”, ul. Grzybowska 77, 00-844 Warszawa.
 Lista zwycięzców zostanie opublikowana na stronie internetowej www.mowiawieki.pl

PROJEKT DOFINANSOWANY ZE ŚRODKÓW NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO